

Артем ГОЛУБОВ,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент кафедри
права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут», Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8608-4206>
e-mail: a.holubov@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.06>

ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МЕЖІ ДОПУСТИМОГО ОБМЕЖЕННЯ ТА АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Анотація: У тезах наукової доповіді досліджується проблема гарантування прав і свобод людини в умовах дії правового режиму воєнного стану крізь призму меж їх допустимого обмеження та актуальних викликів для правової держави. Обґрунтовується, що тимчасове обмеження окремих прав і свобод у кризових умовах є допустимим інструментом захисту національної безпеки лише за умови суворого дотримання конституційних принципів, міжнародно-правових стандартів і критеріїв дерогації. Аналізуються положення Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також норми Європейської конвенції з прав людини і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Особливу увагу приділено практичним аспектам реалізації обмежень прав людини в Україні з початку збройної агресії, зокрема проблемам доступу до правосуддя, свободи пересування, права власності та соціальних прав. Робиться висновок, що навіть в умовах воєнного стану держава зобов'язана забезпечувати баланс між публічними інтересами та правами особи, а подальше вдосконалення нормативної бази й інституційних механізмів контролю є необхідною умовою збереження засад правової державності.

Ключові слова: права і свободи людини; воєнний стан; дерогація; обмеження прав людини; гарантії прав людини; міжнародні стандарти прав людини; принцип пропорційності.

Забезпечення прав і свобод людини є ключовою ознакою демократичної та правової держави. У мирний час держава реалізує їх шляхом стабільного функціонування відповідних інституцій та збалансованого правового регулювання суспільних відносин. Проте в умовах воєнного або надзвичайного стану, коли суспільство стикається з критичними загрозами для національної безпеки, виникає потреба у тимчасовому обмеженні окремих прав і свобод особи. Такі обмеження повинні застосовуватися виключно в межах Конституції України та міжнародних стандартів, що гарантують їх правомірність, пропорційність і тимчасовий характер.

Актуальність дослідження питання відступу держав від узятих нас себе зобов'язань у сфері прав людини зумовлена практичними викликами, з якими зіштовхується Україна. Масштаб запроваджених обмежувальних заходів, зміна режиму роботи органів державної влади та військових адміністрацій, поєднання безпекових потреб із гарантіями прав людини — усе це

вимагає наукового осмислення. Науковці зауважують, що проблема узгодження суспільно значущих інтересів громадян і влади в умовах воєнного стану не може бути вирішена без досягнення балансу інтересів особистості, громадянського суспільства й держави, а баланс досягається шляхом накладення розумних обмежень як на владу держави над громадянином, так і на права й свободи особи [1, с.47]. Тож проблематика гарантії прав людини в умовах воєнного або надзвичайного стану для України є як ніколи актуальними та потребує свого належного методологічного, правового та практичного розв'язання на ґрунті загально визнаних міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Метою наукового дослідження є узагальнення, опис проблем та виявлення актуальних викликів, обумовлених соціально-економічною та військово-політичною ситуацією в Україні, в частині дієвості системи гарантії прав людини та межі їх допустимого обмеження в умовах воєнного стану.

Насамперед відмітимо, що обмеження праві

свобод людини у міжнародному праві в умовах воєнного або надзвичайного стану отримало назву дерогація. Під нею розуміють юридичний механізм, який дозволяє державі тимчасово відступити від виконання певних міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах надзвичайного стану, що загрожує життю нації [2, с. 85]. Тобто шляхом певного відступу від узятих державою на себе зобов'язань у сфері прав людини щодо їх належного гарантування, всебічного забезпечення та безперешкодної реалізації держава, яка перебуває в кризових умовах, відступає від цих зобов'язань задля подолання обставин, що «загрожують життю нації».

Водночас зауважимо, що при цьому не йдеться про скасування або повну відмову від визнання, забезпечення й утвердження цих прав. Мова йде лише про певний контрольований і частковий відступ від відповідних зобов'язань. І слушно звертається увага на ту обставину, що навіть у таких виняткових обставинах, дерогація не є необмеженою – вона чітко регулюється міжнародним правом і вимагає дотримання ряду матеріальних і процедурних умов, а цей відступ має бути обґрунтованим, пропорційним, недискримінаційним і відповідати іншим міжнародним зобов'язанням держави [2, с. 84-85]. Тож належна правова основа, яка б регулювала це питання, є базовою гарантією дотримання вказаних умов дерогації.

Саме тому зазначимо, що обмеження прав і свобод людини під час воєнного або надзвичайного стану в демократичних і правових державах реалізується на певному правовому підґрунті, яке утворюють нормативно-правові акти. З цього приводу у фаховій літературі зазначається, що можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачена практично в усіх міжнародно-правових актах, які регламентують права людини й основні свободи. Кожний такий договір встановлює межі можливих обмежень, вичерпний перелік підстав для них, а також перелік прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені [3, с. 126]. І таке становище забезпечує правову визначеність та вводить можливі дії держави по відступу від узятих на себе зобов'язань у певні рамки. І тим самим убезпечуючи права і свободи людини від свавільного та безпідставного їх обмеження з боку держави.

Характеризуючи цю правову основу, науковці зауважують, що вона має певну структуру. Зазначається, що окрім законодавчих приписів Основного Закону України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», саме положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прийняті на їх основі рішення Європейського суду з прав людини виступають основними міжнародно-правовими регуляторами відносин держави і

людини [1, с.47]. І з цією позицією варто погодитися.

Так, Конституція України (ст. 64) визначає загальні межі дерогації – тимчасового зупинення чи обмеження дії окремих прав у період надзвичайних обставин. Водночас вона встановлює перелік прав, які не можуть бути обмежені за будь-яких умов: право на життя, заборона катувань, право на повагу до гідності, свобода думки та релігії, право на судовий захист тощо [4].

Міжнародні акти, ратифіковані Україною і як через це є частиною її національного законодавства, встановлюють аналогічні стандарти. Стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [5]; та стаття 15 Європейської конвенції з прав людини визначають [6], що дерогація має бути пропорційною, відповідати вимогам невідкладності та суворо обмежуватися лише тими заходами, які зумовлені ситуацією. Держава зобов'язана офіційно повідомляти міжнародні інституції про застосовані обмеження. І зокрема відповідне повідомлення від імені уряду було подано постійним представництвом України при Раді Європи до її Генерального секретаріату щодо змісту та характеру заходів по відступу України від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

З самого початку збройної агресії та введення відповідних обмежень, правове регулювання суспільного життя в Україні зазнало істотних змін. Насамперед, починаючи з 2022 року, через механізм дерогації відбулося певне звуження прав людини в Україні. Підставою цього стало запровадження воєнного стану, що спричинило низку практичних заходів, спрямованих на захист держави.

Серед найбільш поширених:

- обмеження свободи пересування (встановлення комендантської години, режим пропусків у зоні бойових дій);
- обмеження свободи інформації, запровадження єдиного телемарафону та інші механізми контролю за поширенням чутливих даних;
- розширення повноважень військових адміністрацій у сфері прийняття рішень щодо безпеки;
- обмеження свободи мирних зібрань, пов'язані з ризиками для життя та оборони.

Саме тому у цих умовах особливого значення набувають дотримання критеріїв правомірності дерогації, а саме необхідність, пропорційність, тимчасовість та відповідність введених обмежень визначеній меті. Законодавча та правозастосовна діяльність, у тому числі й практика національних судів підтверджує, що навіть у воєнний період у більшості випадків будь-яке втручання у права і

свободи людини в Україні переважним чином відповідає цим вимогам.

Разом із цим сам характер обмежень, зумовлених запровадженням воєнного стану, а також реальна соціально-економічна та військово-політична ситуація, що склалася в країні, породжують проблеми в реалізації прав людини в умовах воєнного стану.

Так, узагальнюючи правозастосовну практику, публікації у фахових джерелах і засобах масової інформації тощо, можна виокремити низку проблем, які є наслідком запровадження воєнного стану та за своїм змістом і характером, якщо й не становлять обмежень прав і свобод людини, то істотно ускладнюють їх реалізацію.

Серед найбільш поширених проблем з реалізацією прав і свобод людини в Україні в умовах воєнного стану можна віднести наступні:

1) Недостатня ефективність реалізації права на доступ до правосуддя, адже попри цифровізацію, бойові дії ускладнюють роботу судів у окремих регіонах. Це створює ризики порушення термінів розгляду справ та доступу до ефективного засобу правового захисту.

2) Випадки обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Затримання осіб за підозрою у співпраці з агресором, часті перевірки документів, діяльність військових патрулів потребують чіткої регламентації, щоб уникнути свавільного втручання.

3) Можлива потреба у обмеженні права власності. Воєнні дії та реквізиція майна для оборонних потреб створюють конфлікт між публічними інтересами та приватними правами. Важливо забезпечувати наявність процедурної справедливості та компенсації.

4) Істотне зниження рівня захищеності та забезпечення соціальних прав, що істотно загострює питання захисту вразливих категорій населення. Бойові дії загострили проблеми доступу до освіти, медицини, соціальних виплат. Особливо вразливими є внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, літні люди та діти.

5) Посилення ризику зловживань владою на місцях. У кризових умовах зростає ризик прийняття непрозорих або надмірно жорстких рішень. Превентивні механізми контролю мають ключове значення для недопущення порушення принципів правової держави.

Зрозуміло, що всі ці та низка інших негативних явищ не можуть бути виправдані лише тим, що в країні запроваджено правовий режим воєнного стану. Такі обмеження в реалізації зазначених прав і свобод, а також проблеми в їх здійсненні мають щоразу оцінюватися з погляду того, чи відповідають вони критеріям необхідності, пропорційності, тимчасовості та відповідності введених обмежень чітко визначеній меті їх запровадження.

Відтак заходами, здатними запобігти безпідставним, непропорційним, а також тривалим і таким, що не відповідають поставленій меті, обмеженням прав людини, які можуть виникати або мають місце в умовах воєнного стану, є вироблення та реалізація рекомендацій щодо вдосконалення загальнодержавних механізмів захисту прав і свобод людини.

Так, до найбільш ефективних заходів з посилення гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану можна віднести наступні:

1. Ефективні інституційні механізми контролю. Необхідно посилити парламентський (Уповноважений Верховної Ради з прав людини) та громадський контроль (громадські неурядові організації) за рішеннями військових адміністрацій і органів виконавчої влади. При цьому регулярне оприлюднення звітів органів державної влади підвищить відкритість та підзвітність.

2. Подальше удосконалення національного законодавства в частині нормативного уточнення критеріїв допустимості ведення та реалізації обмежень. Доцільним є деталізований перелік підстав, форм та видів заходів, які можуть застосовуватися під час воєнного стану, із вказівкою чіткого переліку суб'єктів, меж і процедур їх реалізації.

3. Гарантії доступу до правосуддя та ефективного судового контролю. Запровадження гнучких механізмів розгляду справ (відеоконференції, виїзні засідання) сприятиме забезпеченню справедливого суду навіть в умовах воєнного стану.

4. Підвищення ефективності системи правозахисну. Приміром, подальший розвиток рівня правничої освіти та покращення професійної підготовки юристів та правоохоронців. Зокрема підвищення спроможності юристів, суддів і правоохоронців щодо застосування у своїй практичній діяльності міжнародних стандартів прав людини посилює здатність держави діяти в межах правового поля.

5. Інформаційна відкритість органів державної влади та місцевого самоврядування. Йдеться про те, що своєчасний доступ до достовірної інформації є необхідною умовою формування довіри суспільства до рішень та дій держави та їх сприйняття як законних, обґрунтованих і справедливих, а головне, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави.

Висновки. Україна, перебуваючи у вкрай складній соціально-економічній та військово-політичній ситуації, яка «загрожують життю нації», змушена впроваджувати обмеження окремих прав людини задля гарантування національної безпеки.

Однак навіть у таких умовах базові

міжнародні стандарти та конституційні принципи взаємин людини, суспільства та держави мають залишатися непорушними. Ключовим завданням держави у цей час є забезпечення того, щоб обмеження прав і свобод людини мали тимчасовий характер, були пропорційними та не виходили за межі нагальної необхідності.

Подальше вдосконалення нормативної бази, підвищення ефективності інституційних механізмів контролю, розвиток правової культури та незалежний суд в умовах війни залишаються ключовими передумовами зміцнення правової державності та захисту прав і свобод людини.

Бібліографічні посилання

1. Гриньо Д. Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. Часопис Київського університету права. 2023. № 2. С. 45–48. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.08>
2. Бочковой В. О. Поняття дерогації та її місце в системі обмежень прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 89(4). С. 82–86. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.12>
3. Костенко І. В., Семещук А. І. Види та особливості обмеження прав людини. Том 4. № 89 (2025): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 1. С. 124–129. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.17>
4. Конституція України [Електронний ресурс]. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. с. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.09.2024).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт, Міжнародний документ, Організація Об'єднаних Націй, 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.09.2024).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини):

Конвенція, Міжнародний документ, Протокол, Рада Європи, 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.09.2024).

A.Holubov

Human rights guarantees in martial arts conditions: limits of permissible restrictions and current challenges.

Abstract: The paper examines the issue of guaranteeing human rights and freedoms under martial law through the prism of permissible limitations and current challenges faced by a state governed by the rule of law. It is argued that temporary restrictions on certain rights and freedoms in crisis situations may be justified as a means of protecting national security only if they strictly comply with constitutional principles, international legal standards, and the criteria of derogation. The study analyzes the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, as well as the norms of the European Convention on Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights. Particular attention is paid to the practical implementation of human rights restrictions in Ukraine since the beginning of the armed aggression, including issues related to access to justice, freedom of movement, property rights, and social rights. The author concludes that even under martial law, the state must ensure a fair balance between public interests and individual rights. Further improvement of the regulatory framework and strengthening institutional control mechanisms are identified as essential prerequisites for maintaining the principles of the rule of law and effective human rights protection.

Keywords: human rights and freedoms; martial law; derogation; restrictions of human rights; human rights guarantees; international human rights standards; principle of proportionality.

Зразок для цитування:

Голубов А. Гарантії прав людини в умовах воєнного стану: межі допустимого обмеження та актуальні виклики. Пропілеї права та безпеки, 2025. №8. С. 50-53. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.06>.